

Китоловът днес е народен празник в Аляска

Инуитите запезват традиционния си начин на живот и ловуване под закрилата на държавата, но в крайбрежните села остават все по-малко, разказва проф. Юлиан Константинов

Проф. Юлиан Константинов е роден във Варна. Завършва английска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Заниманията му с теоретична лингвистика го отвеждат към социолингвистиката, а от нея към социалната антропология – още преди тази наука да бъде официално „призната“ в България. Занимава се с етнография на малцинствени групи, в края на миналия

век печели стипендия на Университета в Тромсьо (Норвегия) за проучване на еленовъдни общности в Северна Европа. След множество експедиции се налага като един от водещите специалисти в световен мащаб по етнография на северните народи.

Проф. Константинов как така изследовател на полярното еленовъдство се оказва на китобойна лодка по време на лов?

– Може да се каже и случайно, но пък аз бях готов за този случай и не го изпуснах. Това беше доста отдавна. В периода 2001 – 2003 година участвах в съвместни

проекти с Катедрата по културна антропология на Университета на Аляска Феърбанкс (University of Alaska Fairbanks - UAF). Огромен университет с много добре уреден музей, с уникални фондове както за полярните народи, така и за „Златната треска“. Както читателите на „Природа“ може би помнят (Вж „Природа“ бр. 4/2021 г.), аз се занимавам с жи-

вота и културата на арктическите общности, имам дългогодишен опит с еленовъдството в руския Север. Проектите ни тогава бяха два и няхаха нищо общо с китовите. Единият беше „История и съвременност на опитите за домашно еленовъдство в Аляска“, а другата тема бе за „Гендерната асиметрия“ в тези малки и затворени общности. Между другото, това е много важна тема за арктическата антропология – жените замислят, те се измъкват от трудната си роля в традиционния бит и занятия, отиват в градовете, търсейки препитание и по-лек живот, а мъжете остават без жени в работната си възраст (20 – 50 години), след това, в третата възраст пропорцията на жените се увеличава, но то е защото мъжете умират по-рано, до голяма степен от злополуки, а и заради злоупотребата с алкохол (Вж карето на стр. 23). А цялата общност всъщност е в демографски спад. Подобна тенденция има и в наши села, но по крайбрежието на Аляска е по-силно изразена.

При онзи проект през 2001 година, аз представях положението в руската част на Чукотка, а американските колеги – в тяхната част. От американска страна проучвахме крайбрежието на Чукотско море и на Море Бофорт – северозападната част на Аляска. Оказа се, че Катедрата по културна антропология е в един департамент с Катедрата по биология и покрай колегите биолози се появи въз-

можност да се посетят няколко села по американското крайбрежие на Чукотско море. Това бе в края на май и началото на юни, точно когато минава миграцията на белугите. Този сравнително малък кит доставя две трети от месото, което китоловните села консумират за година. Белугата всъщност е нещо средно между делфин и кит. Хищник, който се храни с риба и мекотели, достига дължина 5,5 метра и тегло 1,6 тона. Освен него там се лови и по-големия гренландски кит, но аз не участвах в такъв лов.

Самият лов има ли стопански смисъл?

– По-скоро не. Може да се каже, че гнес се пази най-вече като традиция. Всъщност там държавата го защитава като част от културата на народа инупиак

Брегът между Чукотско море и Море Бофорт

(инуитите). Между другото – това е тяхното самоназвание и то вече се налага официално, като измества разпространеното понятие „ескимоси“, което е външно за тях – въведено е от европейците. Това вече е прието като по-коректно, не само в науката, но и в медиите, официални документи и т.н. Инуитите се съхраняват като общност и култура и имат ограничена квота за улов на животни, но нямат право да продават нищо от тях. Каквото добият е само за домашна консумация в рамките на селото. Държавата е наложила строга регламентация в тази област с взаимно противоречиви интереси. От една страна тя строго охранява китовите, а от друга – „отпуска“ част от тях за запазване на традиционния поминък на тези племена. Проблемът с лова на ки-

тове е сложен. Част от общественото мнение и без това се отнася твърде негативно към продължаващото избиране на тези животни и поставя под въпрос и твърде ограничените квоти за северните народи. Засега все пак надделява мнението, че по този начин те пазят своята идентичност и това се смята, че е важно за цялото общество. Между другото, дори зоните, в които те ловуват своите ограничени квоти, са изрично отбелязани на морските карти. Днес този лов е и нещо като атракция, която привлича интереса към тях.

А те постоянно ли ловуват?

– Не. Това е възможно само по време на миграцията. Така самият лов става събитие в живота на селото и праз-

Сателитно проследяване на три гренландски кита, които се завръщат в китобойния район след отклонение на запад в Чукотско море, 2008

ник за цялата общност. В селата сега обикновено са останали стотина постоянни жители, но в тези дни те се изпълват с хора – изселниците се връщат специално заради лова. Някои идват чак от Калифорния, Тексас, Хаваите. И така – те ни поканиха да посетим селата и да видим лова, а ние се съгласихме. Намерихме малък самолет да ни закара до Нос Хоуп и набързо се оформи и гениалната идея да опитаме лично да участваме в лова.

Двуместен традиционен каяк

Как става той?

– С лодки, като все още се използват традиционните. Едната е обикновен ескимоски каяк за един или двама мъже. Изграден е около лек скелет, там няма изобилие на дървесина, преди скелетът е бил изработван от кости, от ребра на моржове и гр. Покрит е с обработена тюленова кожа, лодката е лека, маневрена, здрава и не пропуска вода. Човекът преди да седне, обува нещо като чувал, завързан около него и покриващ отвора в палубата, така че вода да не влиза в лодката, дори когато вълните преминават над палубата. Управляват ги ловко, случва се каякът да бъде обърнат от някоя

Дървен скелет на каяка – вид откъм кърмата

вълна или при друго морско преमेждие, но опитните ловци веднага се изправят обратно с едно рязко движение на греблото. С каяците могат да следят движението на китовете, както и да ги насочват, като се изпречват на пътя им в нежелателна посока.

Ловът по принцип е колективно занятие и лодките следват обща тактика. Целта е да натикат китовете в залива и тогава да ги доближат, така че да забият харпун. Белугата има много добър слух, умна е и поради това селото поддържа нещо като режим на тишина. Дори децата не вдигат врява, за да не ги прогонят. Лодките са около границата на ледовете, те могат да виждат китовете отдалеч заради фонтаните и контролират движението им, като ги насочват към заливите.

Другият тип лодки се наричат умиак. Те са по-големи, открити, без палуба, побират обикновено 6 – 8 човека, преми-

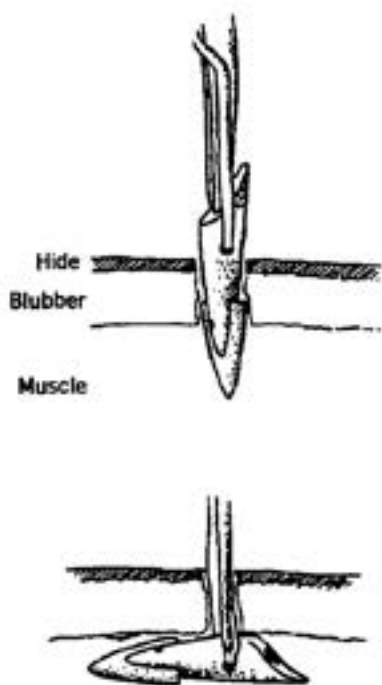
нават устойчиво през вълните, а отзад завършват с вертикална дъска – трапец, на която могат да се монтират един или два извънбордови двигателя. Изградена е около дървен, а вече и пластмасов, скелет и е обшита с тюленова кожа. Тези лодки са бързи, могат да преследват китовете и от тях се хвърля харпунът, а след това убитото животно с тях се тегли до брега. На размери са колкото нашите стари военноморски Ял-6, но са значително по-леки и бързи.

Харпуните са традиционното китоловно оръжие, имат особено острие от зъб на морж, което има механизъм на „контра“. След като харпунът се забие в кита и острието премине през кожата, то се завърта и застава перпендикулярно на отвора, от който е влязло, така че да не може да се измъкне.

Харпунът е вързан за здраво въже, обикновено алпинистко. Един от критичните моменти в лова е след като

*Очакване на пролетната миграция на белуга (*Delphinapterus leucas*). Китобойна лодка умиак. За разлика от каяк, тя е открита и предназначена за екипаж от 6 – 8 души. Виждат се две къси китобойни копия, с въжета навити около сферични поплавъци, които пречат на кита да потъне*

Превключващ харпун. На схемата Hide – кожа, Blubber – сланина, Muscle – мускули

харпунът се забие в кожата, тогава уплашеното животно се гръпва рязко и ако въжето не е свободно, за да се развие, може да гръпне лодката или да завлече някого във водата. Въжето не е дълго, като накрая има поплавък, с него хората от лодката виждат къде е кита и го следят. Късото копие се хвърля от разстояние (средно 6 – 9 м). Фалът, към който е привързан поплавъкът, е дълъг средно 12 м. Хвърлянето на копието е най-рисковият момент – ловецът трябва да внимава да не се заплете във въжето след успешен удар.

Поплавъкът постепенно изморява животното, а работата на лодките на този етап е да го следват. Когато китът се измори, лодката го доближава и по регламент, издаден от департамента на Аляска по лов и риболов, го застрелват с карабина (калибър 30, 7.62

мм). Това също е доста сложно упражнение, дори и от близко разстояние, защото изстрелът се прави при постоянно клатене – и на ловеца и на жертвата. Мишена е малък участък от главата на кита между дихателния отвор и очите, за да се прекъсне гръбначния мозък. След това китът се завързва, като въжето се прекарва около тясното място, където започва опасната перка. Теглят го по този начин – с опашката напред. По принцип китът има положителна плавуцест заради дебелия слой мазнина и въздуха в гробовете му, но трябва да се завърже долната част на устата му към горната – ако гробовете се напълнят с вода, могат да го потеглят към дъното. Критично важен момент е да не се допусне раненото или убито животно да бъде изпуснато в морето. Много внимателно се следи от властите да няма ранени и изпуснати животни.

Китът всъщност е доста по-голям от лодките, как го транспортират?

Справят се колективно. Изтеглят го по вода до брега с лодките, които имат двигатели, а приставането се събразява с прилива. На брега има хелинг, направен от талпи и с помощта на прилива китът се изкачва максимално нагоре по него. После го доизтеглят с макара или трактор до сухо и стабилно място, където започва разкасаването.

Сравнения на размерите – белуга и водолаз

Разделянето на месото се прави по определена схема. Интересно бе, че всички веднага започват да дъвчат – режат парчета от най-горния слой на кожата, мазничък и приятен на вкус, дъвче се като дъвка. Принципът на разпределението напомня за комунизъм. Всъщност такава е традицията на инуитите. Не е точно „всекиму според потребностите“, но правилото е „да има за всеки!“. На практика цари „уравниловка“, като няма премия за заслуги. Китобойците, които са убили и извлекли животното, печелят авторитет и стават герои на деня, благодетели на селото, но порциите им не са по-големи. Цялото село си взема дялове, заедно с придошлите. И после започва празникът. За съжаление във всички северни общности алкохолът е истински бич. С него се злоупотребява масово, така става и на ловния празник.

Вкусно ли е?

– Китовото месо е превъзходно – крехко и на вкус като прясно телешко, без кости и жили. Сега го запазват по-дълго във фризери и хладилници, а традиционно са правели легени камери. Все още ги има. Става дума за дълбока яма, която може да стига до размери на стая. Копаят я обикновено през лятото, а стените се облицоват с легени блокове, които изрязват с моторни резачки. Отгоре се покрива с чимове, има и вентилационен отвор. В такава яма се поддържа трайно ниска температура за цялата година и месото (както и рибата) се съхранява дълго време.

Този лов не е ли опасен за хората в лодките?

– В морето, особено в Крайния север, винаги има опасности, дори едно обик-

новено обръщане на лодката или падане в ледената вода може да завърши фатално, но те ги познават и се справят. Понякога покрай белугата се движат косатки, които са много опасен морски хищник – умен, бърз, способен на организирани действия. Случва се да са буквално на една ръка, тези трите съм ги снимал от каяка. Инуитите не се страхуват от тях и умеят да ги пъдят, тъй като тя преследва белугата. Това става с колективни действия на няколко лодки.

А ловуват ли и други животни?

– Освен белугата, която достига около 70% от необходимото им месо, умеят да ловят значително по-големия гренландски кит. Той достига на дължина до 20 метра, а теглото му е може да надхвърли 100 тона. Неговият лов е по-сложен, харпунът е различен, госта по-дълъг, до 8 метра, с откачащо се острие, направено от моржов бивник. То е заточено по специален начин, а от двете страни има и украса. Археологически са открити харпуни и с наредени остри кремъци отстранени. Аз обаче не видях този лов. Харпунът за археологията на тези народи може да се сравни с керамиката за нашите ширини, защото по него се правят нарязи, които са характерни и специфични за всяко село. Той носи много информация и за технологичните умения. Те нямат керамика, а готвенето им е ставало като пускат нагорещен камък в кожен съд. Консумирали са предимно сурово месо, което са режели с обсидианов нож точно пред устата си. И сега го правят и понякога съм се чудел как не си отрязват носа.

Освен месото ловят и съхраняват риба. Съомзгата е толкова много, че я използват основно за храна на кучетата. Ловуват също тюлени, моржове. Както

*Естествен враг на белугата е косатката (killer whale, *Orcinus orca*). Косатки, снимани от каяк*

Снимки: Авторът, Архив Университет на Аляска Феърбанк

споменах в началото, в тези общности се тачат много традициите. Държавата се грижи да запази традиционния им поминък и култура и прави за тях изключения от забраните за ловуване на определени видове. Въпреки това демографските тенденции на свиване са необратими. Техният начин на живот е труден и до голяма степен осъден в модерното време. Ловните умения трябва да се усвоят още в детска възраст, но пък който ги усвои и свикне на този начин на живот, не може лесно да се пригоди към друг живот, а градовете с битовите им удобства са далеч по-привлекателни. Има нещо като обреченост – от този занаят сякаш няма измъкване. Затова и мъжете остават по селата, докато жените са доста по-гъвкави и търсят начин да избягат. Така се раждат половите диспропорции, което е

тежък проблем и застрашава оцеляването на тези общности – както на китоловците, така и на еленовъдците. Засега обаче, с протекцията на държавата, те все пак се запазват. И това важи не само за Аляска. Подобна политика има и на отсрещния бряг на Беринговия проток. В Русия държавата също се грижи за запазване на еленовъдството и лова на елени, като начин за съхранение на традиционните общности.

А китоловът вече не е ли забранен навсякъде по екологични причини?

– Промисленият китолов е една от мрачните, но и интересни страници на модерната епоха. От XVIII до втората половина на XX век китовеите са избивани масово и целенасочено, не толкова заради месото, колкото като източник на

някои промишлени суровини. В разцвета на тази индустрия ловът е ставал с големи китобойни кораби, пригодени за океанско плаване, които са имали т.нар. харпунни оръдия, като в харпуна е имало граната – взривяваща се част, която е убивала животното на място. Добивали са се ценни за епохата суровини и бизнесът е бил печеливш. Мазнината е ползвана за добив на сапун и за осветление, дълго време от тази мазнина са се правили и техническите смазки. Ценна суровина е бил спермацетът, добиван от кашалоти и някои породи китове. Използвали са се балените – примерно за доста популярните в градската мода кринолини, корсети и гр. Между другото, балените са използвани и като ресори за някои видове карети, а от тях са правени и гребени, четки, чанти и безброй други гребелии. Костите са били смилани на брашно, използвано като хранителна добавка за домашни животни. Като цяло китобоят е бил успешен бизнес до откриването на газените лампи и на начин от петрола да се прави по-евтин газ за осветление. След това идва и електрическата крушка, а с развитието на промишлената химия животинските мазнини все повече губят стопанското си значение. По същото време става ясно, че масовият лов на китове е довел до намаляване на популацията им, дори и до изчезване на някои видове.

През втората половина на XX век вече на преден план излизат и екологичните съображения, общественото мнение става чувствително към избиването на животните и замърсяването на околната среда. През 1986 година се въвежда забрана за промишления улов на китове и така китобойната индустрия на практика е била маргинализирана. Още тогава обаче е било прието и изключението

за малките народи, които се прехранват с този улов.

Днес има и международна конвенция за забрана на избиването на китове. А 19-и февруари – денят, в който е била приета тази забрана, е обявен за Световен ден в защита на китовете. Някои държави – примерно Норвегия и Япония, все още държат на китобойната си традиция и запазват право да ловуват ограничена бройка китове, официално „за изследователски цели“. В Норвегия съм ял подобно „експериментално месо“, а и за Япония знам, че правят много вкусни неща от него, явно има нарушения, но като цяло китовете са защитен вид. А китовото месо е много вкусно, може да се яде и сурово, както и да се готви. Между другото, месото от морски бозайници не е съвсем непознато за българина. У нас през 40-те и 50-те години официално е развиван лов на делфини и филе от делфини се е продавало по магазините.

Неотдавна ме заинтригува новина, че в Сърбия археолози са открили откачащ се харпун като палеолитно оръдие на труда. Това е оръжие за големи риби (и бозайници, разбира се). В Америка е разпространено практически навсякъде – от Аляска до Патагония, но близо до морето. И се сетих, че всъщност и в Дунава има доста големи риби. Дунавската Белуга (есетрова риба) е стигала до дължина 5 метра и до тегло 800 kg, сомът също може да е огромен, така че и нашите прадеди са имали работа с харпуни и големи риби.

У нас това е забравено отдавна, а какви са перспективите пред нуиците и техния китобоеен „бизнес“?

– Положението им е сложно. Аз бях там през 2001-2003 година. Общности-

те имат демографски проблеми, но се запазват благодарение на държавната подкрепа. Те примерно имат социални осигуровки, държавата се грижи за лова. Те са вплетени в цялата система, като ползват разни привилегии. Сега обаче се дискутира евентуално да започне разработка на нефтени залежи в шелфа. Така „етнографският“ лов на китове ще свърши. В този случай те ще получат госта пари, но другата страна на този медал ще бъде нов демографски удар. Жените им и без това напускат. При интервютата ми казваха открито: „какво да правим в тези села, мъжете са пияници, животът е труден“. Тези села изглеждат обречени и защото са отгелечени. Там няма

градски центрове, които да осигуряват препитание по смесен начин. Големите градове са в южната част на щата: Феърбанкс, Анкоридж, Сиатъл. Феърбанкс е най-северният голям град, с авторитетен университет, много добре финансиран, той крепи самия извънредно разхвърлян град. Играе и политическа роля. На практика катедрата във Феърбанкс е посредник между правителството и коренното население. Между локалния и държавния интерес. Идеологически учените по правило вземат страната на местните хора, но аргументите на големия бизнес често се оказват по-силни. ■

Интервюто взе: Христо Мишков

Белугата (*Delphinapterus leucas*) е кит от групата на зъбатите китове, принадлежащ към семейството на нарвалите. Разпространен е циркумполярно и населява арктическите морета. Окраската е еднотонна, при възрастните животни става чисто бяла, откъдето идва и името. Мъжките могат да достигнат към 6 метра дължина и до два тона тегло. Засега този кит не е застрашен от изчезване и общата му численост се оценява на 150 000 – 200 000 индивиди.

Често срещаната алкохолна зависимост сред коренните народи на Арктика трябва да се разбира като следствие и от контакта с колонизиращи некоренни народи (главно европейски и североамерикански), особено в края на XIX – първата половина на XX век. Тези мощни влияния от юг изменят цялостно бита на арктическото население и, в частност, внасят непознати дотогава алкохолни продукти. Като следствие се появява проблемът с метаболична неподготвеност на организма за разграждане на алкохол, особено в големи количества. Едновременно, алкохолната злоупотреба за мнозина е бягство от разрушения им традиционен начин на живот и природоползване. Така кръгът се затваря и се стига до повишена степен на ранна смъртност, заболяемост, суицидна склонност, както и напускане на традиционните места на обитаване.